

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 969—988

Kitâbü'l-Ezdâd Özelinde Ebü't-Ṭayyib el-Luğavî'nin

Ezdâd'dan Kabul Etmediği Kelimeler

The Words that Abū al-Ṭayyib al-Lughawī does not Accept as Aḍḍād (Conronym)

in the Context of Kitāb al-Aḍḍād

Ayşe Meydanoğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

Assistant Professor Dr., Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric

Elazığ, Turkey

ameydanoğlu@firat.edu.tr

orcid.org/0000-0002-5333-8510

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02 Temmuz / July 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Eylül / September 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 969—988

Atıf / Cite as: Meydanoğlu, Ayşe. “Kitâbü'l-Ezdâd Özelinde Ebü't-Ṭayyib el-Luğavî'nin Ezdâd'dan Kabul Etmediği Kelimeler [The Words that Abū al-Ṭayyib al-Lughawī does not Accept as Aḍḍād (Conronym) in the Context of Kitāb al-Aḍḍād]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/2 (December 2018): 969—988. <https://doi.org/10.18505/cuid.439629>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved. www.dergipark.gov.tr/cuid

The Words that Abū al-Ṭayyib al-Luġhawī does not Accept as *Aḍḍād* (Conronym) in the Context of *Kitāb al-Aḍḍād*

Abstract: In this study, the words that Abū al-Ṭayyib al-Luġhawī did not consider as *aḍḍād* while his predecessors accepted the same words as *aḍḍād* (conronym), are examined. These words are examined with the purpose of determining his approach towards conronym words (*aḍḍād*). There is disagreement about the definition and the number of *aḍḍāds*, which can shortly be defined as the word which has two opposite meanings. In this study, brief information about the definition and limitation of *aḍḍād* and the reasons that produce *aḍḍād* are given, and then the words that Abū al-Ṭayyib does not accept as *aḍḍād* are analysed under the four titles – based on the classification made by himself. The author does not accept the words which have the same *ism al-fā'il* (active participle) and *ism al-maf'ūl* (passive participle) format because of the verb's being *ecwef* or the middle letter's being combined with the final letter of the verb as *aḍḍād*. Besides, he does not accept the words that have two opposite meanings due to their figurative meaning as *aḍḍād*. He also states that he does not take the words included in *aḍḍād* category just because their meanings are reversed by Arabs as *aḍḍād*. With this attitude, the author has rendered the concept more comprehensible by showing what is not *aḍḍād*. In this study, Abū al-Ṭayyib's work named *Kitāb al-aḍḍād* is taken as the primary text, and the pieces of poetry and prose shown as examples by the author are stated with their primary sources.

Summary: There are many scholars who worked on *aḍḍād*, which is a terminological expression for the words that have two opposite meanings. Abū al-Ṭayyib al-Luġhawī is one of the scholars to write a work about this subject. The author had the opportunity to examine most of the studies about *aḍḍād* and making a comparison between these studies, he wrote *Kitāb al-Aḍḍād fī kalām al-ʿArab*. The work was composed by arranging the words, which had been accepted as *aḍḍād* by the former scholars, in an alphabetical order according to their initial letters alone. The author completed his work by using expressions showing his objection or confirmation about the words' being *aḍḍād* or not while mentioning the words.

Abū al-Ṭayyib added an addendum to the end of the work and in this section, he noted some words which the former scholars had accepted as *aḍḍād* but he did not. Although he explained the reason of adding this addendum as not to be thought of unaware of these words, he aimed to correct a mistake made by the previous linguists by identifying it thanks to the mentioned addendum.

The words *الجَوْن* (used both with the meaning of black and white), *النوء* (to arise and to set), *الصَّرِيم* (night and day), *جَلَل* (big and small) and *السُّدْفَة* (dark and light) can be given as examples for the concept of *aḍḍād*, which is terminologically used for the words having two opposite meanings. The words such as *النَّيْع* (to sell and to buy), *بَصِير* (sighted and blind), *تَلَّ* (to repair and to bring down), *الأخْضَر* (green and black), *الْخَلَّ* (well-fed calf/camel and undernourished calf/camel, which have two opposite meanings at the same time, are among the words that Abū al-Ṭayyib presents as *aḍḍād* in his work.

Although there are various definitions of *aḍḍād*, the clearest and most comprehensive one belongs to Abū al-Ṭayyib. He makes the following definition which distinguishes *aḍḍād* from common wording: "*Aḍḍād* is the plural form of *didd* (antonym). Antonym means the opposite of

something, such as black and white, generosity and meanness, courage and cowardice. Everything that is opposite of something is not necessarily the antonym of it. For example, although strength and ignorance are two opposite words, they cannot be taken as antonyms. Because, the antonym of strength is weakness and the antonym of ignorance is knowledge. This difference arises from the fact that the term opposite is more comprehensive than the term antonym. Although all *Ḥddād* words are opposites, not all the opposite words are antonyms (*Ḥddād*).

The biggest controversy about *Ḥddād* is about the number of the words that are accepted as *Ḥddād*. While some scholars represent the numbers of *Ḥddād* words in Arabic language as four hundred, they are not more than twenty for some other scholars. In spite of the controversy about the numbers of *Ḥddād* words in the language, the existence of *Ḥddād* in Arabic language is an accepted situation.

There are some reasons leading to *Ḥddād* in Arabic language, one of which is dialect difference. The word *السُدْفَة* which is used for the meaning of “dark” by Temīm clan means “light” in Ḳays tribe. Some changes in language are also stated among the reasons causing *Ḥddād*. It is stated that the original meaning of the word *الصَّوْرِيْم* was “interrupted,” but then it was used with the meaning of both night and day for the reason that night is interrupted by day and day is interrupted by night. Another reason is purported as being psychological and social factors. Using the term *الكَرِيْم* “generous” to make fun of a mean person is an example for this situation. One of the reasons causing *Ḥddād* is the morphological structures of the words. As it is the case with the word *خَائِفٌ* “frightened/frightening,” the use of *ism al-fā'il* and *ism al-maf'ul* modes in the same form has caused to using the same word with two opposite meanings. There are also some scholars who accept the words that gain two opposite meaning to each other because of rhetorical factors like metaphor. Using the word *إِرَّةٌ* both with the meaning of *fire* and metaphorically *the pit where fire is lighted* is an example for this sort.

The scholars' acceptance or rejection of the reasons leading to *Ḥddād* has resulted in their expanding or narrowing the numbers of *Ḥddād* words in the language. In this context, the numbers of *Ḥddād* words are more for a scholar who accepts most of the reasons mentioned. Abū al-Ṭayyib is among the scholars to cast a wide scope for *Ḥddād* words. Since the author accepts the *Ḥddād* words arising from dialect and metre difference, the words that he takes as *Ḥddād* are quite many. In *Kitāb al-Ḥddād*, he states that there are total of 320 *Ḥddād* words and at the same time he collects the words that he does not accept as *Ḥddād* but which were accepted so by the former scholars under four headings.

In the first group, there are the words thought as *Ḥddād* because of being an *ecwef* verb. For the author, the reason these words are supposed to be *Ḥddād* is that *ism al-fā'il* (active participle) and *ism al-maf'ul* (passive participle) modes of these words turn into the same structure as a result of *'ilāl* rules. The fact that *المُجْتَاب* means both “the one who wears” and “the thing that is worn”; *المُبْتَاع* is used as *ism al-fā'il* with the meaning of “the one who buys stuff” and as *ism al-maf'ul* with the meaning of “the stuff sold” is an example for this situation.

In the second group, there are the words which are taken as *Ḥddād* because of merging (*idghām*) middle letter of the word to its final letter. It is seen that *ism al-fā'il* and *ism al-maf'ul* forms of

these words are the same due to various reasons. The fact that مُكْتَنٌ is used both for *disguised* and *the place to disguise*; مُحْتَسِنٌ is used for “the one who gathers grass” and “the grass gathered” is of this sort.

In the third group, there are words which are assumed to be *addâd* as they are named after their reasons. There is mostly metaphorical meaning in the words that are placed in this group. One of the words that Abū al-Ṭayyib presents as an example to this group is العَيْقَةَ. *ʿAqīqa* means the hair on the head of the baby when it is born. An animal is sacrificed when this hair is shaved. In time, the animal sacrificed has begun to be called as *ʿaqīqa*, as well; and so, *ʿaqīqa* is used both for the hair and the sacrifice. Abū al-Ṭayyib argues that such words are absolutely not *addâd*.

In the fourth group, there are expressions that result from *fā'il*'s replacing *maf'ul* and *maf'ul*'s replacing *fā'il* or the words that appear in similar ways. For instance, using the expression “the lizard climbed up the tree” not with the common usage اِنْتَصَبَ الْجُرْبَاءُ فِي الْغُودِ but by changing the places of *fā'il* and *maf'ul* اِنْتَصَبَ الْغُودُ فِي الْجُرْبَاءِ is an example for this group. Abū al-Ṭayyib objects to the acceptance of the words used in this way as *addâd*, and argues that aforesaid usages do not comply with the definition of *addâd*.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Language, Abū al-Ṭayyib al-Lughawī, *Addâd* (Controlym), *Kitâb al-addâd*

Kitâbü'l-Ezdâd Özelinde Ebü't-Ṭayyib el-Luğavî'nin Ezdâd'dan Kabul Etmediği Kelimeler

Öz: Bu çalışmada, kendinden önceki âlimler tarafından ezdâddan kabul edilen ancak Ebü't-Ṭayyib el-Luğavî'nin ezdâddan saymadığı kelimeler ele alınmıştır. Zikredilen lafızlar, müellifin ezdâda dâhil etmediği kelimelerden hareketle onun ezdâd olgusuna nasıl yaklaştığını tespit etmek amacıyla incelenmiştir. Kısaca, birbirine zıt iki manaya gelen kelime olarak tanımlanabilen ezdâdın tanımı ve sayısı hakkında ihtilaf vardır. Bu çalışmada ezdâdın tanımı, sınırları ve ezdâdı doğuran sebepler hakkında kısaca bilgi verilmiş, akabinde Ebü't-Ṭayyib'in ezdâddan kabul etmediği kelimeler –kendi yaptığı taksimat esas alınarak– dört başlık altında incelenmiştir. Müellif, fiilin ecvef olması ya da 'ayne'l-harfinin lâme'l harfine idğam edilmesi sebebiyle ism-i fâil ve ism-i mef'ul yapıları aynı formatta gelen kelimeleri ezdâddan kabul etmemiştir. Yine o, mecâzi mana içermesi sebebiyle iki zıt anlama gelen kelimeleri ezdâddan saymamış, ayrıca Araçların manayı ters çevirmeleri nedeniyle ezdâd grubuna dâhil edilen kelimeleri ezdâddan kabul etmediğini ifade etmiştir. Müellif bu ameliyesiyle ezdâdın ne olmadığını da ortaya koyarak, kavramın daha anlaşılır olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada Ebü't-Ṭayyib'in *Kitâbü'l-Ezdâd* isimli eseri temel alınmış olup, müellifin şahid olarak getirdiği nazım ve nesir örnekleri ana kaynaklarıyla belirtilmiştir.

Özet: Aynı kelimenin birbirine zıt iki anlama gelmesi anlamında terimsel bir ifade olan ezdâd hakkında birçok dil âlimin çalışmaları mevcuttur. Konuyla alakalı eser yazan âlimlerden biri de Ebü't-Ṭayyib el-Luğavî'dir. Müellif, ezdâdla alakalı çalışmaların çoğunu inceleme ve bunlar arasında mukayese yapma olanağı bulmuş ve *Kitâbü'l-Ezdâd fî kelâmi'l-'Arab* isimli eserini kaleme almıştır. Çalışma, müellifin kendinden önceki âlimler tarafından ezdâddan kabul edilen

kelimelerin sadece ilk harfinin alfabetik olarak sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Müellif, kelimeleri zikrederken, yeri geldikçe onların ezdâddan olup olmadığı noktasında itiraz ya da tasdikini belli eden ifadeler kullanarak eserini tamamlamıştır.

Ebü't-Ṭayyib, eserin sonuna bir zeyl ilave etmiş, burada kendinden önceki âlimlerin ezdâddan kabul ettiği, ancak kendisinin ezdâddan saymadığı bazı kelimeleri zikretmiştir. O, bu zeyli ekleme sebebini, kendisinin bu kelimelerden habersiz olduğunun sanılmaması şeklinde izah ederken, zikredilen ilave ile önceki dilcilerin yapmış oldukları bir hatayı tespit ederek, düzeltmeyi amaçlamıştır.

Terimsel olarak, bir birine zıt iki mana içeren kelimeler için kullanılan ezdâd kavramına الجؤن (hem siyah hem de beyaz manasında kullanılır), النوء (doğmak ve batmak), الصريم (gece ve gündüz), جئل (büyük ve küçük) ve السؤفة (karanlık ve aydınlık) kelimeleri örnek verilebilir. البئع (satmak ve satın almak), بصير (gören ve âmâ), تل (tamir etmek ve yıkmak), الأخضر (yeşil ve siyah), الخل (besili buzağı/deve ve çok zayıf buzağı/deve) gibi aynı anda bir birine zıt iki manaya gelen kelimeler, Ebü't-Ṭayyibin eserinde ezdâddan zikrettiği kelimeler arasındadır.

Ezdâd hakkında çeşitli tanımlamalar yapılmakla birlikte en açık ve kapsamlı tanımlamanın Ebü't-Ṭayyib'e ait olduğu görülmektedir. O, ezdâd ile müşterek lafzı bir birinden ayıran şöyle bir tanımlama yapmıştır: “Ezdâd, zıd kelimesinin çoğuludur. Zıt, bir şeyin karşıtı demektir. Siyah ve beyaz, cömertlik ve cimrilik, cesaret ve korkaklık gibi. Bir şeye muhalif olan her şey onun zıddı değildir. Mesela kuvvet ve cehalet birbirine muhalif iki lafız olmasına rağmen biri diğerinin zıddıdır denemez. Çünkü kuvvetin zıddı zayıflık, cehaletin zıddı ise bilgidir. Bu farklılık, ihtilaf kavramının zıtlık kavramından daha şümulü olmasından kaynaklanmaktadır. Ezdâd türü tüm kelimeler muhtelif olmasına rağmen, bütün muhtelif kelimeler zıt (ezdâd türünden) değildir.”

Ezdâd olgusu hakkında en büyük ihtilaf, ezdâddan kabul edilen kelimelerin sayısı hakkındadır. Bazı âlimler Arap dilinde bulunan ezdâd sayısını dört yüz olarak açıklarken, bazılarına göre bu sayı yirmiyi geçmemektedir. Dildeki ezdâd sayısı hakkında ihtilâf olsa da Arap dilinde ezdâdın varlığı kabul edilen bir durumdur. Arap dilinde ezdâdı doğuran bazı sebepler bulunmaktadır ki bunlardan ilki lehçe farklılığıdır. Temîm kabilesi tarafından “karanlık” manasında kullanılan السؤفة kelimesi, Ḳays kabilesinde “aydınlık” anlamındadır. Dildeki bazı değişiklikler de ezdâdı doğuran sebepler arasında zikredilmektedir. الصريم kelimesinin ilk anlamının “kesilen” olduğu, daha sonra kelimenin; gecenin gündüz, gündüzün de gece tarafından kesilmesi sebebiyle hem gece hem de gündüz manasında kullanıldığı ifade edilmektedir. Bir diğer sebep de psikolojik ve toplumsal etkenler olarak belirtilmektedir. Cimri biriyle dalga geçmek için الكريم “cömert” ifadesinin kullanılması bu duruma örnektir. Ezdâdı doğuran sebeplerden biri de kelimelerin morfolojik yapılarıdır. خائف “korkan/korkulan” kelimesindeki gibi ism-i fâil ve ism-i meful sigâlarının aynı yapıda kullanılması, aynı kelimenin bir birine zıt iki anlamda kullanılmasına yol açmıştır. Mecaz gibi belâğî etkenler sonucu bir birine zıt iki anlama gelen kelimeleri de ezdâddan sayan bazı âlimler bulunmaktadır. إرة kelimesinin hem ateş, hem de ateşin yakıldığı çukur anlamında mecazen kullanılması bu kabildendir.

Âlimlerin ezdâdı doğuran sebepleri kabulü veya reddi, onların dildeki ezdâd sayısını genişletme veya daraltmalarıyla neticelenmiştir. Bu bağlamda zikredilen gerekçelerin çoğunu kabul eden bir âlime göre ezdâd sayısı daha fazladır. Ebü't-Ṭayyib de ezdâdın sınırını geniş tutan âlimlerdendir. Müellif, lehçe ve vezin farklılığından kaynaklanan ezdâdı da kabul ettiği için, ezdâddan saydığı

kelimeler fazladır. *Kitâbü'l-Ezdâd*'da toplamda 320 kelimenin ezdâddan olduğunu belirtmiş, bununla birlikte kendinden önceki âlimlerin kabul ettiği ancak kendisinin ezdâddan saymadığı kelimeleri dört başlık altında toplamıştır.

Birinci grupta ecvef fiil olması sebebiyle ezdâddan sanılan kelimeler gelmektedir. Müellife göre bu kelimelerin ezdâddan zannedilmesinin sebebi, kelimelerin ism-i fâil ve ism-i meful sigâlarının, ilâl kuralları sonucu aynı yapıya bürünmesidir. *المُجْتَاب* kelimesinin hem "elbise giyen" hem de "giyilen şey" anlamına gelmesi; *المُبْتَاع* ifadesinin "bir eşyayı satın alan" manasında ism-i fâil, "satılan eşya" anlamında da ism-i meful olarak kullanılması bu duruma örnektir.

İkinci grupta ise kelimenin ayne'l harfinin lâme'l harfine idğâm edilmesi sebebiyle ezdâddan sanılan kelimeler yer almaktadır. Bu kelimelerin de çeşitli nedenlerden dolayı ism-i fâil ve ism-i mefullerinin aynı yapıda geldiği görülmektedir. *مُكْتَنٌ* kelimesinin hem gizlenen hem de içinde gizlenen mekân için kullanılması; *مُحْتَسِنٌ* kelimesinin "ot toplayan" ve "toplanan ot" için kullanılması bu kabildendir.

Üçüncü grupta sebebi ile müsemma olduğu için ezdâddan sanılan kelimeler bulunmaktadır. Bu grupta yer alan kelimelerde çoğunlukla mecâzî mana söz konusudur. Ebü't-Ṭayyib'in bu gruba örnek olarak verdiği kelimelerden biri *العَقِيقَةُ* kelimesidir. Aqıka, çocuk doğduğu zaman başında bulunan saçlar demektir. Bu saçlar tıraş edilirken kurban kesilir. Zamanla, kesilen bu kurbanı da aqıka denmeye başlanmış, böylece aqıka hem saç hem de kurban için kullanılır olmuştur. Ebü't-Ṭayyib bu kelimelerin kesinlikle ezdâddan olmadığını belirtir.

Dördüncü grupta ise fâilin mefulle, mefulün fâille yer değiştirmesi ya da buna benzer şekillerde ortaya çıkan ifadeler gelmektedir. Örneğin "kertenkele ağaca tırmandı" ifadesi bilinen kullanımıyla *اِنْتَصَبَ الْعُودُ فِي الْجُرْبَاءِ فِي الْعُودِ* şeklinde değil de fâil ve mefulün yerleri değiştirilerek *اِنْتَصَبَ الْعُودُ فِي الْجُرْبَاءِ* olarak kullanılması bu gruba örnektir. Ebü't-Ṭayyib, bu şekilde kullanılan kelimelerin ezdâddan sayılmasına karşı çıkmış, mezkûr kullanımların ezdâddın tanımına uymadığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Dil, Ebü't-Ṭayyib el-Luğavî, Ezdâd, Kitâbü'l-Ezdâd

GİRİŞ

Bir kelimenin birbirine zıt iki anlama gelmesi anlamında kullanılan ezdâd hakkında, Asmaî (ö. 216/831), Sicistânî (ö. 255/869), İbnü's-Sikkît (ö. 244/858), Ḳutrub (ö. 210/825) gibi önemli müellifler, çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Ezdâda dair eser kaleme alan âlimlerden biri de Ebü't-Ṭayyib el-Luğavî'dir (ö. 351/962). Ebü't-Ṭayyib bu eserlerin tamamını inceleme ve onlar arasında mukayese imkânı bulmuş, içlerinden ibâresi en doğru ve rivâyeti en sağlam olanını seçme imkânına sahip olmuştur. Bu çalışmaları neticesinde *Kitâbü'l-Ezdâd fî kelâmi'l-'Arab* isimli eserini yazan müellifin bu kitabının en önemli özelliklerinden biri çok sayıda şevâhid içermesidir. Eserde Arap şiirinden, Kur'ân ayetlerinden, hadislerden ve fesahatine güvenilen kişilerin sözlerinden birçok delil getirilmiştir. Kitabın bir diğer özelliği ise alfabetik sıraya göre düzenlenen ilk ezdâd

çalışması olmalıdır. Ancak müellifin, alfabetik tertibe göre kelimeleri sıralamada çok hassas davranmadığı, bazı kelimeleri olması gereken başlık altında değerlendirmedeği görülür.¹

Kitabı diğer ezdâd eserlerinden ayıran ve bu çalışmayı hazırlamamıza sebep olan yönü ise Ebü't-Ṭayyib'in *Kitâbü'l-Ezdâd*'ın sonuna eklediği zeyildir. Müellif bu ilavede, kendinden önceki âlimler tarafından ezdâddan kabul edilen, ancak kendisinin ezdâd grubuna dâhil etmediği kelimeleri zikrettiği görülür. Ebü't-Ṭayyib, mezkûr zeyli eserine ilâve etme gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Âlimlerimiz ezdâda, ondan olmayan bazı kelimeler ilave etmişlerdir. Biz bu eserimizde bu kelimeler için bir bölüm ayırdık ki bizim bu kelimelerden bihaber olduğumuz zannedilmesin."² Zikretmiş olduğu gerekçeden hareketle, bu zeyli ekleyerek müellif, hem kendinden önceki âlimlerin yapmış olduğu bir hatayı ortaya koymaya ve düzeltmeye çalışmış, hem de kendinden sonraki araştırmacıların, onun bu kelimelerden habersiz olduğu zannını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

1. EZDÂDIN TANIMI VE EZDÂDI DOĞURAN SEBEPLER

Ezdâd kelimesi sözlükte mukâbil, karşıt, zıt manasına gelen ضِدّ kelimesinin çoğuludur.³ Arap dili istilâhında ise birbirine zıt iki mana içeren kelimeler için kullanılır. Ezdâddan maksat, gece- gündüz, uzun- kısa, aydınlık- karanlık gibi iki kelimenin birbirine zıt anlama gelmesi değil, aynı kelimenin anlam açısından zıt manalar ihtiva etmesidir. Konuyla alakalı yazılmış klasik ve modern kaynaklarda genellikle الجَوْن (hem siyah hem de beyaz manasında kullanılır), النوء (doğmak ve batmak), الصَّرِيم (gece ve gündüz), جَلَل (büyük ve küçük) ve السُّنْفَة (karanlık ve aydınlık) kelimeleri buna (ezdâda) örnek olarak verilmektedir.⁴

Ebü't-Ṭayyib de eserinde kendinden önce ezdâda dair çalışma yapan âlimlerin eserlerinden istifade ederek, ezdâddan kabul edilen kelimeleri *Kitâbü'l-Ezdâd*'da biraraya getirmiştir. Onun ezdâddan saydığı kelimelere örnek olarak şunlar verilebilir: البَيْع (satmak ve satın almak)⁵, بَصِير

¹ Ebü't-Ṭayyib el- Luğavî, *Kitâbü'l-Ezdâd fi kelâmi'l-'Arab*, thk. İzzet Hasan (Dimeşk: el-Mecmeü'l-'ilmiyyi'l-'Arabî, 1996), 13, 14.

² Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 431.

³ Ebü'l-Faql Cemâlüddîn b. Manzûr Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Aḥmed el-Ensârî, "Zdd", *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâr-u Sader, 1994), 3: 263; Ebü Abderrâhmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, "Zdd", *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Abdülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1424/2003), 3: 11.

⁴ İbn Manzûr, "Cll", 11: 116; "srm", 12: 334; "Cvn", 13: 101; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, "Nve", *es-Sihâh*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1399/1979), 1: 90; "Srm", 5: 244; "Cvn", 5: 373; Ebü Ali Ḳutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Aḥmed, *Kitâbü'l-Ezdâd*, thk. Hannâ Haddâd (Riyad: Dâru'l-'ulûm, 1405/1984), 76; Ebü Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, thk. Muhammed Ebü'l-Faql İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1407/ 1987), 2-10; August Haffner, *Selâsetü kütübün fi'l-ezdâd: li'l-Asma' ve li's-Sicistânî ve li İbnü's-Sikkît* (Beyrut: el-Matbaatü'l-Kâşûlîkiyye, 1912), 6; Antonyus Butrus, *el-Mu'cemü'l-mufassal fi'l-ezdâd* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye: 1424/2003), 8-10; Fadime Kavak, "Arap Dilinde Ezdâd Olgusu" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21/2* (2012): 122, 123; Abdulmuttalip Arpa, "Arap Dilinde Bir Çokanamlılık Türü: Ezdâd" *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/ 1-2* (2010): 17- 21.

⁵ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 56.

(gören ve âmâ)⁶, تَمَّرَ (tamir etmek ve yıkmak)⁷, الأَخْضَرُ (yeşil ve siyah)⁸, الخَلَّ (besili buzağı/deve ve çok zayıf buzağı/deve)⁹, الخَابِطُ (uyuyan ve iki eliyle vuran)¹⁰, النَّفَّرُ (güzel koku ve kötü koku)¹¹, الظَّهْرُ (sırt ve yüz)¹², عَسَى (şek ve yakîn)¹³.

Delâletleri açısından Arapça lafızların çeşitli kısımlara ayrılması işleminin Sibeveyh (ö. 180/796) ile başladığı bilinmektedir. O, *el-Kitab*'da *ittifâku'l-lafzeyn ve ihtilâfü'l-m'aneyeyn* başlığı altında müşterek lafızlara değinmiştir.¹⁴ Ondand sonra öğrencisi Kutrub (ö. 210/ 825), *el-Ezdâd* adlı eserinde hocasının, eserinde ele aldığı lafızları açıklamış ve Sibeveyh'in yapmış olduğu bazı taksimatlarla alt başlıklar ilave etmiştir. Kutrub, hocası Sibeveyh'in, *lafzı aynı, manası farklı lafızlar* başlığına yönelik yaptığı açıklamada “bu lafızlar da delâlet ettiği manaları birbirine zıt olanlar ve olmayanlar şeklinde iki gruba ayrılır” diyerek Arap dilinde ezdâd olgusuna dikkat çekmiştir.¹⁵

Arap dilinde ezdâd, müşterek lafızlar arasında zikredilmiştir. Ancak her müşterek lafzın ezdâddan olmadığı konusunda ittifak vardır. Mesela, عَيْنٌ kelimesi müşterek bir lafız olup, *göz, şehir, pınar, insan ve onun dışındaki hayvanlar, casus, cemaat*¹⁶ gibi manalara gelmesine rağmen ezdâddan kabul edilmez. Bir kelimenin ezdâddan kabul edilmesi için onun iki manaya gelmesi ve bu manalardan her birinin diğerine zıt olması gerekir.¹⁷ Çağdaş dilbilimcilerden İbrahim Enîs, ezdâd ile müşterek arasında birden fazla manaya gelmek dışında hiçbir benzerlik olmadığını savunmaktadır. Ona göre ezdâdı doğuran sebepler, müşterekten tamamen farklıdır.¹⁸

Ezdâd kavramı hakkında çeşitli tanımlamalar yapılmakla beraber bunların birçoğunun kapsam ve hassasiyet noktasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Mesela Ebû Hâtim es-Sicistânî “ezdâd hakkında Arap kelâmında bilinen, onun bir şeyin hilâfı olduğudur” ifadeleriyle kavram hakkında kapalı ve kısa bir tanımlama yapmıştır. Ezdâd hakkında bir eser kaleme alan en önemli müelliflerden kabul edilen İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ise ezdâdı “Arapların zıt manaya gelmesi için vaz etmiş oldukları kelimelerden her biridir. Ezdâddan kabul edilen her bir kelime, muhtelif iki manaya gelmektedir” şeklinde ezdâdı tarif etmektedir.¹⁹ Her iki tanım da hem kısa hem de kapalıdır.²⁰ Bu konuda en açık tarif, Ebü't-Ṭayyib tarafından şu şekilde yapılmıştır: “Ezdâd, zid kelimesinin çoğuludur. Zıt, bir şeyin karşıtı demektir. Siyah ve beyaz, cömertlik ve cimrilik,

⁶ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 68.

⁷ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 107.

⁸ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 161.

⁹ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 174.

¹⁰ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 178.

¹¹ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 188.

¹² Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 302.

¹³ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 307.

¹⁴ Ebû Bîşr Sibeveyh 'Amr b. Osman b. Kanber el-Hârîsî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muḥammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1408/1988), 1: 24.

¹⁵ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 70.

¹⁶ İbn Manzûr, “Ayn”, 13: 301- 309.

¹⁷ Muḥammed Hüseyin Âl Yâsîn, *el-Ezdâd fî'l-luğa* (Bağdat: Matbaatü'l-me'ârif, 1394/1974), 100, 101.

¹⁸ İbrahim Enîs, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye* (İskenderiyye: Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 1999), 65, 166.

¹⁹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 1.

²⁰ Âl Yâsîn, *el-Ezdâd fî'l-luğa*, 102.

cesaret ve korkaklık gibi. Bir şeye muhalif olan her şey onun zıddı değildir. Mesela kuvvet ve cehalet birbirine muhalif iki lafız olmasına rağmen biri diğerinin zıddıdır denemez. Çünkü kuvvetin zıddı zayıflık, cehaletin zıddı ise bilgidir. Bu farklılık, ihtilaf kavramının zıtlık kavramından daha şümüllü olmasından kaynaklanmaktadır. Ezdâd türü tüm kelimeler muhtelif olmasına rağmen, bütün muhtelif kelimeler zıt (ezdâd türünden) değildir.”²¹ Bu tanım ile Ebü't-Ṭayyib, ezdâd kavramındaki kapalılık ve karışıklığı gidermiş ve kendisinden sonrakilere yol gösterici olmuştur.²²

Ezdâd hakkında yazılmış eserlere²³ bakıldığında kimi müelliflerin, ezdâdın sınırlarını geniş tuttukları, bu sebeple birçok kelimeyi ezdâddan kabul ettikleri görülür. Nitekim İbnü'l-Enbârî, dört yüz kelimeyi ezdâddan sayarken, İbn Sîde (ö. 458/1066) ve Süyûtî (ö. 911/1505) bunu yüz kelimeyle sınırlı tutmuştur. Çağdaş araştırmacılardan İbrahim Enîs, İbnü'l-Enbârî'nin ezdâddan olan kelimeleri pek inceleme yapmadan rastgele bir araya getirdiğini söylerken, Arap dilinde ezdâddan olan kelimelerin yirmiden fazla olmadığını belirtmektedir.²⁴ Muhammed Hüseyin Âl Yâsin de Ebü't-Ṭayyib'in yapmış olduğu bu detaylı tanımın ezdâddan sayılan kelimelere tatbik edildiğinde, dilin kat etmiş olduğu tarihî merhalelerinde ezdâd olarak tanımlanabilecek pek fazla kelimenin kalmayacağı kanaatindedir. Ona göre tezat, bir kelimenin vaz edilmesinde asıl değildir. Çünkü kelimeler, konuşan ile dinleyen arasında ortak bir anlamda buluşmak ve anlaşmak amacıyla konulmuştur. Aynı kelime, anlatılmak istenenin zıddına da delâlet ediyorsa bu, konuşanı ve dinleyeni zora sokan bir durum olacak ve ihtiyacı gideremeyecektir. Dolayısıyla zıt manaya gelen iki şeyi farklı kelimelerle izah etmek en mantıklısıdır. Ancak dilde ezdâdı doğuran bazı sebepler vardır ki bunlar da kaçınılmaz gerekçelerdir.²⁵ Âl Yâsin, bu ifadeleriyle dilde ezdâdın var olduğunu kabul etmekte, ancak bunların sayısının klasik dönemdeki âlimlerin zikrettiği kadar fazla olmadığını savunmaktadır.

Ezdâdı doğuran sebepleri²⁶ detaylarıyla ele almak, makalemizin sınırını aşacağından bu nedenlere kısaca değinmekle yetineceğiz. Bunlardan birincisi lehçe farklılığıdır. Mesela **عَبَّ** kelimesini Arapların çoğu *satmak* manasında kullanırken, Temim ve Rebî'a kabileleri *satın almak* anlamında kullanmıştır. **السَّدْفَة** kelimesi Temim kabilesinde *karanlık* manasına gelirken, Kays kabilesinde *aydınlık* anlamındadır.²⁷ Farklı lehçelerde aynı kelime, birbirine zıt iki manada kullanılmıştır.

Bir diğer sebep ise dildeki bazı gelişmelerdir. Kelimenin delâletinde meydana gelen değişimler, ilk medlûlün kapsam alanının genişlemesi veya tahsisi (daralması) gibi dilsel değişiklikler bu gruptandır. Örneğin **الصَّرِيم** kelimesinin ilk medlûlü, **الْمَنْقَطِع** un açıklamasına göre

²¹ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 33.

²² Âl Yâsin, *el-Ezdâd fi'l-luğa*, 102.

²³ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 431- 437; Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Müzhir fi 'ulumi'l-luğa ve envâiha*, thk. Ahmed Câd el-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1406/1986), 1: 397, 398.

²⁴ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 431- 437; Süyûtî, *el-Müzhir*, 1: 397, 398; Enîs, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye*, 19, 20.

²⁵ Âl Yâsin, *el-Ezdâd fi'l-luğa*, 103, 104.

²⁶ Âl Yâsin, *el-Ezdâd fi'l-luğa*, 104.

²⁷ Esmâî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 35; İbn Sikkît, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 189; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 226.

kesilendir.²⁸ Gece gündüz tarafından, gündüz de gece tarafından kesildiği için kelime bazen geceye, bazen de gündüze has kılınmıştır. Bazen de kelimedede meydana gelen telaffuz hatası ya da tashîf gibi sesle ilgili bazı değişiklikler, tezdâdı ortaya çıkabilmektedir. Örneğin hem *sûratle ayrılmak* hem de *oturmak* manasına gelen²⁹ أَكْعَتَ kelimesinin, قَعَدَ oturmak kelimesindeki “kaf” harfinin mahrecinin biraz ilerleyip “kâf” harfinin mahrecine, “dâl” harfinin hems sıfatı kazanıp “ta”ya dönüşmesi sonucunda olmuştur.³⁰

Psikolojik ve toplumsal etkenler de ezdâdın oluşum sebeplerindedir. İyimsizlik, kötümserlik, küçümseme, uğur/uğursuzluk ve dalga geçme gibi nedenlerle bir kelime zıt manasında kullanılabilir. Mesela Türkçede de güzel bir bebeğe nazar değmemesi için *çirkin* denilmesi, mecnûn biriyle dalga geçmek için *bizim köyün akıllısı* gibi ifadeler kullanılması psikolojik ve sosyal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Arapçada cimri biriyle dalga geçmek için *المكريم* *cömert* denmesi, hem akıllı hem de cahil için *يا عاقل* şeklinde nida edilmesi de bu kabildendir.³²

Kelimelerin morfolojik yapılarından kaynaklanan bazı sebepler de ezdâdı doğuran nedenler arasında görülmüştür. Klasik dönem âlimlerinden bazıları, hem fâil hem de meful anlamı barındıran sigâlardan gelen kelimeleri ezdâddan saymışlardır. Mesela فاعِلْ kalıbından olup ism-i fâil ve ism-i meful manasına gelen كَانَتْ *korkan/korkulan*, عَزِمَ *azmeden/azmedilen*³³ gibi kelimeler ezdâddan kabul edilmiştir. Ayrıca مُفْعَلٌ، مَفْعَلٌ، مَفْعُولٌ، مَفْعُولٌ sigâlarından gelip ism-i fâil ve ism-i meful anlamında olan kelimeler de böyledir. مَغْلَبٌ *galip/mağlup*,³⁴ تَوَّابٌ *çokça tevbe eden/tevbeyi çokça kabul eden*,³⁵ كَوْرٌ *korkan/korkulan*,³⁶ مَاتِيٌّ *kendisine geline yer veya kişi/kendisinden gidilen yer veya kişi*³⁷ kelimeleri, bu gruba örnektir.

Ezdâddan sayılan bazı kelimeler de iki kelimenin asıllarının farklı kökten gelmesiyle oluşmuştur. Mesela ضَعْفٌ fiili arttı ve azaldı manalarına gelir. Fiilin ilk anlamı *artmak, çoğalmak* manasına gelen ضَفٌّ kelimesinden ضَعْفٌ'ye dönüşmüşken, ikinci anlamı *zayıflık, azlık, noksanlık* anlamındaki ضَعْفٌ kelimesinden gelmektedir.³⁸

Bazı âlimler, mecaz gibi belâğî etkenler sonucu birbirine zıt iki anlamı olan kelimeleri ezdâddan kabul etmişlerdir. Hem *ateş*, hem de *ateşin yakıldığı çukur* anlamında mecazen kullanılan اِرَّةٌ kelimesi, hem *kırmızı* hem de *beyaz* manasında kullanılan أَحْمَرٌ kelimesi bu gruba örnektir.³⁹

²⁸ Kutrub, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 122.

²⁹ Muhammed Murtaza el-Hüseyn ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mustafa 'Acâzî (Kuveyt: Mektebetü'l-hükûmeti'l-Kuveyt, 1389/1969), 5: 60.

³⁰ Enîs, *el-Lehecât*, 169.

³¹ Âl Yâsin, *el-Ezdâd fî'l-luğa*, 168.

³² İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 258.

³³ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 125, 127.

³⁴ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 199.

³⁵ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 93; Ebû Hâtim es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 131; Sagânî, *Zeylu kitâbi'l-ezdâd*, 225.

³⁶ Sagânî, *Zeylu Kitâbi'l-ezdâd*, 230.

³⁷ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 50.

³⁸ Ebû Hâtim es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 113; Âl Yâsin, *el-Ezdâd fî'l-luğa*, 200.

³⁹ İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 208, 231; Âl Yâsin, *el-Ezdâd fî'l-luğa*, 209

Arap dilinde ezḍād olarak nitelenen kavramların sayısı, bu konuda eser kaleme alan âlimlere göre değişmektedir. Bu durumun en önemli nedeni onların, ezḍādı oluşturan sebepleri kabul ya da ret noktasındaki farklı tutumlarıdır. Zira bazı âlimler, dilde ezḍādın varlığını bir noksanlık olarak kabul edip onu tamamen reddetmekte bazıları ise ezḍādı oluşturan her gerekçeyi kabul etmeyerek onun sınırlarını daraltmaktadırlar. Bu noktada sınırı geniş tutan âlimlerden biri de Ebü't-Ṭayyib el-Luġāwī'dir. O, lehçe ve vezin farklılığından kaynaklanan ezḍādı kabul ederek Arap dilindeki ezḍād sayısını arttırmıştır. Müellif *Kitâbü'l-Ezḍād*'da toplamda 320 kelimenin ezḍâddan olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte o, kendisinden önceki bazı âlimlerin, birtakım kelimeleri ezḍâddan olmamalarına rağmen ezḍâddan kabul etmekle hata ettiklerini belirtmiş ve *Kitâbü'l-Ezḍād*'ın sonuna, bu kelimeleri belirtmek amacıyla bir zeyl eklemiştir. Onun gerekçelerini de izâh ederek ezḍâddan olmadıklarını belirttiği kelimeler ana hatlarıyla dört gruba ayrılmaktadır.

2. EBU'T-TAYYİB'İN EZDÂDDAN KABUL ETMEDİĞİ KELİMELER

2.1. Ecvef Fiil Olması Sebebiyle Ezḍâddan Sanılan Kelimeler

Önceki âlimler tarafından ezḍâddan kabul edildiği halde Ebü't-Ṭayyib'in, ezḍâddan saymadığı kelimelerin başında ilâl kuralları gereği aynı görünüme sahip kelimeler gelmektedir. Müellif bu husustaki yanlış anlaşılmanın, çoğunlukla kelimenin ism-i fâil ve ism-i meful sigâlarında meydana gelen ilâl kuralları sonucu aynı yapıya bürünmesinden kaynaklandığını belirtir. Mesela bazı kelimelerin fâil manasında olup **مُفْتَعِلٌ** vezninden geldiğini, meful manasında olanların ise **مُفْتَعَلٌ** sigâsından kullanıldığını ifade eder. Örneğin **مُفْتَعِلٌ** kelimesinin ism-i fâilinin şekilsel değişime uğramadan önceki hali **مُفْتَوِدٌ** “yöneten, yuları tutan” iken ism-i mefulü **مُفْتَوَدٌ** “yönetilen, yuları tutulan” şeklindedir. Ancak kelimelerdeki “vav” ve “ya” harfleri “elif”e dönüşüp, “elif” de sakın olunca iki kelime aynı formatta kullanılmaktadır. Ebü't-Ṭayyib'e göre bu anlamsal farklılık, **مُفْتَعِلٌ** kelimesini ezḍâda dâhil etmez. Çünkü ism-i fâil ve ism-i meful sigâlarından gelen kelimeler aynı olmuş, böylece aynı kelime hem ism-i fâile hem de ism-i mefule delâlet ettiği için ezḍâddan kabul edilmiştir. Sicistânî, ism-i fâil ve ism-i mefullerinin aynı formatta gelmeleri sebebiyle bu kelimelerden bazılarını ezḍâddan kabul etmiştir.⁴⁰

Ebü't-Ṭayyib şu kelimeleri bu gruba örnek olarak verir ve ezḍâddan olmadıklarını belirtir.

المُبْتَاع: Bu kelime hem bir eşyayı satın alan manasında ism-i fâil olarak, hem de satılan eşya anlamında ism-i meful olarak kullanılır.⁴¹

المُتَّام: *Tîme adı verilen koyunu kesen ve onu yiyen kişi* manasında ism-i fâil olarak kullanıldığı gibi *kişinin evi için besleyip büyüttüğü koyun* manasına da gelir. *Lisânü'l-Arab*'da Hz. Peygamber'in (a.s.) Vâil b. Hucr⁴² için yazdığı risalede şu ifadelerin olduğu zikredilir: **فِي النَّيْعَةِ شَاةٌ، وَالنَّيْمَةُ لِصَاحِبِهَا** “Kırk koyun için bir koyun (zekât vermek) gerekir. Tîme ise sahibinindir.”⁴³

⁴⁰ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezḍād*, 443.

⁴¹ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezḍād*, 436.

⁴² Sahabî, Ebû Hüneyde Vâil b. Hucr b. Sa'd el-Kindî el-Ḥadrâmî (ö. 51/671). Bk. Halit Özkan, “Vâil. b. Hucr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 452.

⁴³ İbn Manzûr, “Tym”, 6: 461.

(veya bir kişi bir afete maruz kalırsa, (afet) onun malını yok eder)⁵¹ اجتاح fiili *afetin yok etmesi* bağlamında kullanılmıştır.⁵² Müellifin bu kelimeyi de ezdâddan kabul etmediği görülmektedir.

أَدَانَ kelimesi de iftiâl bâbından gelip, ism-i fâil ve ism-i mefûlü aynı formatta yazılan kelimelerdendir. إِدَانَ فُلَانٌ مَالًا “adam borca mal aldı” demektir. فَهُوَ مُدَانٌ “o, borç alandır” ifadesinde ism-i fâil olarak kullanılmıştır. Bu kelime aynı zamanda alınan mal için de kullanılır. أَدَنْتُ الرَّجُلَ أَنَا ve أَدَانَ فُلَانٌ مَالًا cümleleri de “adamdan borç aldım” manasında kullanılmaktadır. أَدَانَ فُلَانٌ بِدَيْنٍ dendiğinde ise “adama borç verdim” olur.⁵³

Hüzelî⁵⁴, bir şiirinde bu kelimeyi şu şekilde kullanır:

أَدَانَ وَ أَنْبَاءَ الْأَوْلَادِ بِأَنَّ الْمُدَانَ مَلِيٌّ وَفِي

“(Himyeri) borç verdi. Yaşlılar ona borçlunun (borç verdiği kişinin) zengin ve sözünün eri olduğunu haber verdi.”⁵⁵

İsm-i fâil ve ism-i mefûlü aynı yapıda gelen bu kelime de Ebü't-Ṭayyib tarafından ezdâddan sayılmamıştır.

مُرْتَادٌ: “Talep eden, kasteden” manasında ism-i fâil olarak kullanıldığı gibi “talep edilen” anlamında ism-i mefûlü olarak da kullanılır. el-Accâc,⁵⁶ şu beytinde ارتاد kelimesini istemek, talep etmek manasında kullanmıştır.

وَأَرْتَادُ أُرْبَاضًا لَهَا أَرِيٌّ (Recez)

“Kendisi için barınak olacak bir oyuk istedi.”⁵⁷

مُشْتَقٌّ: Araplar birini özlediği zaman أَشْتَقُّ الرَّجُلَ “adamı özledim” derler. Bu durumda مُشْتَقٌّ kelimesi özleyen için kullanıldığı gibi özlenen kişi için de kullanılır. Dolayısıyla şöyle denebilir: وَأَنَا أَشْتَقُّ إِلَيْهِ، وَأَنَا أَشْتَقُّ إِلَيْهِ، وَهُوَ مُشْتَقٌّ إِلَيْهِ، وَهُوَ مُشْتَقٌّ إِلَيْهِ “onu özledim, ben özleyenim, o özlenendir.”⁵⁸

مُطَافٌ: Mazisi إِطَافٌ olan bu kelimenin de ism-i fâil ve ism-i mefûlü aynı formatta kullanılmakla beraber Ebü't-Ṭayyib, bu kelimeyi ezdâddan kabul etmez. Bu bağlamda أَطَافَ الْخَيَالَ بِفُلَانٍ “hayal, falanın

⁵¹ Aḥmet b. Hambel, Mūsneḍ, III/477.

⁵² Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 436.

⁵³ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 438.

⁵⁴ Ebü Züeyb el-Hüzelî, Hüvelid b. Hâlid b. Muḥarris b. Zübeyd b. Maḥzûm b. Şâhile b. Kâmil. Hem cahiliyye hem de İslam dönemini idrak ettiği (muḥadramûndan olduğu) konusunda ittifak vardır. Hz. Peygamber (a.s) döneminde Müslüman olmuş, ancak onu görememiştir. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şua'ra*, 2: 639- 645; Ebü Züeyb el-Hüzelî, *Dîvânü'l-Hüzelîyyîn* (Kahire: Dâru'l- kütübi'l-Mısriyye, 1385/1965), 1: 1.

⁵⁵ Hüzelî, *Dîvân*, 1: 65; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 438.

⁵⁶ Ebü'l-Ceḥḥâf b. el-'Accâc 'Abdillâh b. Rube b. Lebîd b. Şâhr. Bk. 'Abdulkâdir b. 'Ömer el-Bağdâdî, *Ḥizânetü'l- edeb ve lubbu lubâb lisâni'l-'Arab*, thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hânci, ts.), 1: 89.

⁵⁷ Abdullâh b. Ru'be b. Lebîd el-'Accâc, *Dîvânü'l-'Accâc*, thk. Abdülhafîz es-Şatlı (Şam: Mektebetü Atlîs, 1971), 1: 25, 26; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 439.

⁵⁸ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 440.

etrafında dolaştı” denir. Burada hayal مُطَاف “dolaşan”dır. Bununla birlikte adam için de “etrafında dolaşılan” anlamında مُطَاف kullanılır.⁵⁹

Ka'b b. Zühayr (ö. 24/645)⁶⁰ bu kelimeyi, bir beytinde şöyle kullanmıştır:

أَيُّ أَلَمٍ بِكَ الْخِيَالِ يَطِيفُ وَمَطَافُهُ لَكَ ذِكْرَةٌ وَسُغُوفٌ (Kâmil)

“Etrafını dolanan bu hayal nereden çıktı? Onun senin etrafında dolanması bir hatırlama ve tutkudur.”⁶¹

Ebü't-Tayyib'in zikredilen kelimelerden hiçbirini ezdâddan kabul etmediği görülmektedir.

2.2. Ayne'l Harfinin Lâme'l Harfine İdğâm Edilmesi Sebebiyle Ezdâddan Sanılan Kelimeler

Bu başlık altında değerlendirilen tüm kelimeler de bir önceki başlıkta değerlendirilenler gibidir. Zira bunlarda da bazı nedenlerden dolayı ism-i fâil ve ism-i meful aynı formatta kullanılmaktadır. Zikredilen kelimelerin tümü “iftiâl” babından gelmekte, ism-i fâilleri مُفْتَعِل ism-i mefulleri ise مُفْتَعَل vezinde kullanılmaktadır. Mesela مُضْطَرُّ ifadesinin aslı, fâil manasında مُضْطَرَّر meful manasında مُضْطَرَّر'dur. Ancak mezkûr kelimenin ayne'l harfi lame'l harfine idğâm edilince iki vezinden de kullanılan kelime aynı görünümde olmaktadır.⁶²

Ebü't-Ṭayyib, bu gruptan sayılan tüm kelimeleri her ne kadar fâil ve meful manaları için aynı kelime kullanılmış olsa bile ezdâddan kabul etmemektedir. Müellifin, ayne'l harfinin lâme'l harfine idğâm edilmesi sebebiyle ezdâddan sanılan kelimeler grubuna dâhil ettiği bazı ifadeler şunlardır:

مُخْتَرٌّ: Araçlar إختَرَ مِنَ اللَّحْمِ قِطْعَةً “etten bir parça kopardı” derler. إختَرَ fiilinin ism-i fâili de ism-i mefulü de aynı şekilde kullanılır. Dolayısıyla hem adam için مُخْتَرٌّ “koparan” ifadesi kullanılırken hem de et için “koparılan” manasında مُخْتَرٌّ denir.⁶³

مُخْتَشٌّ: Adam çölden ot topladığı zaman إختَشَّ الرَّجُلُ “adam ot topladı” denir. Ayrıca ot toplayana مُخْتَشٌّ dendiği gibi toplanan ot için de مُخْتَشٌّ kelimesi kullanılmaktadır.⁶⁴

مُخْتَلٌّ: Kişi bir mekanı işgal ettiğinde ya da bir yerde konakladığında إختَلَّ بِالْمَكَانِ denir. Bu fiilin ism-i fâili de ism-i mefulü de مُخْتَلٌّ kelimesiyle ifade edilir. Yani bir yerde konaklayanı مُخْتَلٌّ dendiği gibi konaklanan yer için de مُخْتَلٌّ ifadesi kullanılır. Ayrıca bu kelimenin masdar-ı mîmîsi de مُخْتَلًّا şeklinde gelir.⁶⁵ Lekî b. Ya'mer el-'îyâdî⁶⁶'nin bir beytinde bu kelime şu şekilde geçer:

يَا دَارَ عَمْرَةَ مِنْ مُخْتَلِّهَا الْجَرَاعَا قَدْ هَبَّتْ لِي الْهَمَّ وَالْأَحْزَانَ وَالْوَجَعَا

⁵⁹ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 440.

⁶⁰ Ka'b b. Zühayr b. Rebi'a. Ebû Sülmâ künyesi ile meşhur olmuştur. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şua'râ*, 1: 153; Ka'b b. Zühayr b. Rebi'a, *Dîvânu Ka'b b. Zühayr*, thk. Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn el-'Askerî (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-'arabî, 1414/1994), 7.

⁶¹ Ka'b b. Zühayr, *Dîvânu Ka'b b. Zühayr*, s. 99; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 440.

⁶² Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 448.

⁶³ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 446.

⁶⁴ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 446.

⁶⁵ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 446.

⁶⁶ Kadim cahiliye şairlerindedir. Bu kasideden başka bir şiiri bilinmemektedir. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şua'râ*, 1: 195.

“Ey toprak ve taşlar üzerindeki 'Amre'nin evil Bana keder, hüznün ve acı verdin”⁶⁷

مُخْتَطٌّ: Birisi, kendisine ait arsayı belirlemek amacıyla çizgi çekerse, **اِخْتَطَّ فُلَانٌ الْمُؤْضِعَ** “*fulan arsayı çizerek tarif etti*” denir. Bu durumda hem çizen için hem de çizilen mekân için **مُخْتَطٌّ** kelimesi kullanılır.⁶⁸

مُخْتَنٌّ: Falan kişi bir yere gizlendiğinde **فُلَانٌ فِي الْمُؤْضِعِ** denir. Burada hem gizlenene hem de içinde gizlenen mekân için **مُخْتَنٌّ** ifadesi kullanılır.⁶⁹

İsm-i fâil ve ism-i mef'ûlleri aynı yapıda gelen bu kelimeleri de Ebü't-Ṭayyib ezdâddan kabul etmemiştir.

2.3. Sebebi ile Müsemma Olduğu İçin Ezdâddan Sanılan Kelimeler

Bu gruptan olan kelimelerde çoğunlukla mecâzî mana söz konusudur. Bu nedenle sebebi ile müsemma olan kelimeleri ezdâddan kabul etme konusunda Ebü't-Ṭayyib dışındaki âlimler de ihtiyatlı davranmışlar ve konuyla alakalı *ezdâda benzeyenler* veya *ezdâd yerine kâim olanlar* şeklinde başlıklar açmışlardır. Müelliflerin bu başlıkları açmadaki amaçları, zikredilen kelimelerin ezdâd tanımına tam olarak uymadığı, ancak ondan bir mana barındırdıklarına işaret etmektir. Ebü't-Ṭayyib'in bu kelimeleri ezdâddan kabul etme konusunda oldukça katı davrandığı görülmektedir.⁷⁰ Onun, mecâzî mana ihtiva ettiği için ezdâddan kabul etmediği kelimelerden bazıları şunlardır:

عَشْرَاءُ (ج) **عِشْرَاءُ**: Araplar on aylık gebe deve için **نَاقَةٌ عَشْرَاءُ** ifadesini kullanır. Deve doğum yapınca **العشْرَاءُ** ona isim olarak kullanılmaya devam eder. Dolayısıyla başlangıçta on aylık gebe olması sebebiyle deveye **نَاقَةٌ عَشْرَاءُ** denmiş, daha sonra sebep müsebbebine ad olmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de **وَإِذَا الْعِشْرَاءُ غَطَّلَتْ** “ve (kıymetli) dişi develer başıboş bırakıldığında...”⁷¹ ayetinde **العشْرَاءُ** kelimesi, dişi deve için kullanılmıştır.⁷²

إِرَّة: Ebü 'Amr (ö. 154/ 771) bu kelimenin, pişirme ve kızartma gibi işlemlerin yapıldığı, içinde ateş olan çukur manasına geldiğini ifade etmiştir. Sonra da ateşin kendisi **إِرَّة** olarak adlandırılmıştır. Araplar **وَأَزَتْ إِرَّةً أَخْتَبِرُ فِيهَا** “*ekmek pişirmek için ateş yaktım*” derler. **إِرَّة** kelimesi, ateş dolu çukur manasında iken daha sonra ateş için kullanılmaya başlanmıştır.⁷³

⁶⁷ Ebü's-Sa'âdât Ziyâüddîn Hibetullâh b. 'Alî b. Muḥammed b. Ḥamza el-Hâşimî el-'Alevî el-Ḥasenî el-Bağdâdî, *Muḥtârâtü İbni's-Şecerî*, thk. 'Alî Muḥammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992) 1: 2, 3. Beytin ikinci mısraı, *Muḥtârâtü İbni's-Şecerî*'de **هَيْتَ لِي** yerine **هَاجَتْ لِي** şeklinde nakledilmiştir; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 446.

⁶⁸ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 447.

⁶⁹ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 448.

⁷⁰ Âl Yâsîn, *el-Ezdâd fi'l-luġa*, 211; İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 136, 289.

⁷¹ et-Tekvîr 81/4

⁷² Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 449.

⁷³ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 451.

الأخفاض: Ebü't-Ṭayyib, 'Amr b. Külsûm'ün⁷⁴ bir şiriyle istişhad ederek, bu kelimeyi şöyle açıklar:

(Recez) وَنَحْنُ إِذَا عَمَادُ الْحَيِّ خَرَّتْ عَلَى الْأَخْفَاضِ نَمْنَعُ مَا بَلَيْنَا

“Biz çadırlar yıkılıp, saldırı anında eşyalarımızın üstüne düştüğünde, civarımızdakilerden bize yaklaşanlara izin vermez -mallarımızı koruruz.”⁷⁵

حَفْض kelimesi **حَفْض**'in cemisi olup bu beyitte ev eşyaları manasına gelmektedir. **حَفْض** aynı zamanda evin eşyalarını taşıyan deve için de kullanılır. Onun da cemisi **أَخْفَاض**'dır. Mezkûr beyit **عَلَى الْأَخْفَاضِ** olarak rivayet edildiği gibi **عَنْ الْأَخْفَاضِ** şeklinde de nakledilmiştir. **عَلَى الْأَخْفَاضِ** denildiğinde *ev eşyaları*, **عَنْ الْأَخْفَاضِ** dendiğinde ise *develer* kastedilmektedir. Dolayısıyla **عَنْ الْأَخْفَاضِ** olarak rivayet edildiğinde beytin manası şöyle olmaktadır: “Biz çadırlar yıkılıp, saldırı anında develerimizden düştüğünde, (civarımızdakilerden bize yaklaşanlara izin vermez -mallarımızı koruruz-).”⁷⁶

أَخْفَاض ifadesi önceleri ev eşyaları için kullanırken, daha sonra bu eşyaları taşıması sebebiyle deveye ad olmuştur. Ebü't-Ṭayyib, bu kelimeleri ezdâddan kabul etmez.

العقيقة: Akîka, çocuk doğduğunda başında bulunan, annesinin karnında iken çıkmış saçlarına denir. Sonra bu saçlar tıraş edildiğinde kesilen kurban için de akîka ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu saçların tıraş edilmesi esnasında, kişi çocuk için hayvan keserse **عَقَى الرَّجُلُ عَنْ وُلْدِهِ** “adam çocuğu için akîka kurbanı kesti” denir. Bir hadiste de **أَنَّ عَقَى عَنِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ** “Hz. Peygamber (a.s), Hasan ve Hüseyin için akîka kurbanı kesti”⁷⁷ şeklinde bir rivayet aktarılmaktadır.⁷⁸

İbnü'l-Eşîr el-Cezerî (ö. 606/ 1210) *en-Nihâye*'de **عَقَى**'nın aslının **شَقَّى** “kesmek, bölmek” olduğunu belirtir. Ona göre kesilen kurban için akîka denmesinin sebebi, kurbanın boğazının kesilmesidir.⁷⁹ Zemaşşerî (ö. 538/ 1144) ise *el-Fâik* adlı eserinde akîkanın yeni doğmuş bebeğin başındaki saç olduğunu, daha sonra saçların kesilmesi esnasında kurban edilen koyuna bu adın verildiğini ifade etmektedir. İbnü'l-Eşîr, akîka konusunda koyunu asıl kabul ederken, Zemaşşerî saçı asıl kabul etmiş, kurban edilen koyunun ondan müştak olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

⁷⁴ Ebü'l-Esved 'Amr b. Külsûm b. Mâlik. Muallaka şâirlerinden. Vefatı milâdi 584 veya 600. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şua'râ*, 1: 228- 230.

⁷⁵ Ebû 'Abdillah el-Hüseyn b. Aḥmed ez-Zevzenî, *Şerhü'l-Mu'allakâti's-seb'* (Beirut: Dâru'l-'Alemiyye, 1413/1992), 119; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 451.

⁷⁶ Zevzenî, *Şerhü'l-Mu'allakât*, 119.

⁷⁷ Mecduddîn Ebü's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muḥammed İbnü'l-Eşîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eşer* (Dimeşk: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000), 632; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 452.

⁷⁸ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 452.

⁷⁹ İbnü'l-Eşîr, *en-Nihâye*, 632.

⁸⁰ Cârullâh Mahmud b. 'Ömer ez-Zemaşşerî, *el-Fâik fî ğarîbi'l-hadîs*, thk. Muḥammed Ebü'l-Faḫl İbrahim, 'Ali Muḥammed el-Bicâvî, 2. Baskı (Kahire: y.y., 1364/1945), 3: 11.

أَخَذَ: Bu kelime, sakalların çene kısmına doğru toplandığı yer manasına gelir. Sonra **أَخَذَ مِنْ دَقْنِهِ** "sakallarından kesti" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Böylece başlangıçta çene kısmına doğru sakalların çıktığı yer için kullanılan bu kelime, sakal için kullanılmıştır.⁸¹

السَّخَاب: Müfredi **سَخَابَةٌ**'dir. *Bulutlar* anlamına gelen bu kelime aynı zamanda mera için de kullanılır. Çünkü meranın çıkması için yağmurun habercisi olan bulutlara ihtiyaç vardır.⁸² Ebü't-Ṭayyib, Ebü'n-Necm'in⁸³ şu beytinde **سَخَاب** kelimesini *mera* anlamında kullandığını ifade etmiştir:

(Recez) **فَبِأَطَاعَتِ رَاعِيًا مُشِيحًا يَزْعَى سَخَابَ الْعَهْدِ وَالْفَتْوَحَا**

"Karnı zayıf ve çelimsiz hayvan, ihtiyatlı çobana itaat etti."⁸⁴

"İlk yağmurlarla yeşeren meralarda otluyor ve nehirlerden su içiyor."⁸⁵

الْخَطَام: Deve yularının burun üzerinden geçen kısmı için **خَطَام** denir. Dolayısıyla yuları devenin burnundan geçince **خَطَمْتُ الْبَعِيرَ** "yuları devenin burnundan geçirdim" ifadesi kullanılır. Ancak daha sonra devenin burnu üzerindeki işaret/iz için de **خَطَام** denmeye başlanmıştır.⁸⁶

الإِعْدَار: *Sünnet* manasına gelir. Araplar çocuğu sünnet ettirdiklerinde **أَعْدَرْتُ الصَّبِيَّ** "çocuğu sünnet ettirdim" derler. Daha sonra ise sünnet töreninde verilen yemek için de **إِعْدَار** ifadesi kullanılmıştır. Ebü't-Ṭayyib, **إِعْدَار** kelimesinin sünnet yemeği manasında kullanılmasına, kim olduğunu belirtmediği bir şâirin şu beytini şâhid getirmiştir.

(Recez) **كُلَّ الطَّعَامِ تَشْتَهِي رَبِيعَهُ الْخُرْسَ وَالْإِعْدَارَ وَالنَّقِيعَةَ**

"Rebîa'nın canı tüm yemekleri çeker. Doğum sonrası verilen yemeği, sünnet yemeğini ve seferini tamamlayıp dönenler için verilen yemeği..."⁸⁷

Ebü't-Ṭayyib, yukarıda birkaç örnekle açıkladığımız kelimelerin ezdâddan olmadığını, barındırdıkları mecâzî mananın, âlimler tarafından zıtlık olarak yorumlandığını ifade etmiştir.

2.4. Arapların Manayı Ters Çevirerek Kullanmaları ve Cihetinde Hata Yapmaları Sebepiyle Ezdâddan Sanılan Kelimeler

Ebü't-Ṭayyib'in ezdâddan saymadığı ve *cihetinde sapmalar olan ve hata yapılanlar* olarak tanımladığı kelime ve terkiplerden maksat, kelimenin, alışlagelen konumunda kullanılmamasıdır. Bu durum fâilin mefulle, mefulün fâille yer değiştirmesi ya da buna benzer şekillerde ortaya çıkabilir. Ancak bu tür kullanımlarda işitenin zihninde mütetekellimin ne kastettiğinin

⁸¹ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 452.

⁸² Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 453.

⁸³ Ebü'n-Necm el-Faḍl b. Kudame. İslam dönemi recez şâirlerindendir. Bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şua'ra*, 2: 588.

⁸⁴ İbn Manzûr, "Şyh", 2: 500; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 453.

⁸⁵ Müellif, şiiere kaynak olarak *Lisânu'l-Arab*'i işaret etmektedir. Ancak *Lisan*'da beytin bu bölümü **رَعَى غَيْوْتًا** **رَعَى غَيْوْتًا** şeklinde geçmektedir. İbn Manzûr, "Fth", 2: 540; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 453.

⁸⁶ Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 452.

⁸⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥasen b. Düreyd, "Azr", *Kitâbü'l-Cemhere*, thk. Remzi Münîr B'alebekî (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-melâyin, 1987), 2: 693, 1271; İbn Manzûr, "Azr", 4: 551; Ebü't-Ṭayyib, *Kitâbü'l-Ezdâd*, 452.

doğru karşılığı vardır.⁸⁸ Mesela; “kertenkele ağaca tırmandı” ifadesi bilinen kullanımıyla **اِنْتَصَبَ** **اِنْتَصَبَ** şeklinde değil de fâil ve mefulün yerleri değiştirilerek **اِنْتَصَبَ اَلْعُوْدُ فِي اَلْحَرْبَاءِ فِي اَلْعُوْدِ** olarak telaffuz edilmiştir.⁸⁹ Ancak bu durum dinleyenin zihninde bir kargaşaya sebep olmamakta ve mütekellimin ne demek istediğini bilmektedir. İşte bu gibi ifadeler, bazı âlimler tarafından ezdâddan kabul edilmiştir. Ancak Ebü't-Ṭayyib bu terkiplerin ezdâddan kabul edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Aşağıda müellifin bu konuda örnek olarak sunduğu bazı terkipler verilmiştir.

نَاءِ بِي اَلْحَمْلِ: Cümlede geçen **نَاءِ** fiili hem *bir şeyi güçlkle kaldırmak* hem de *yükün altında kalmak* yani *kaldıramamak* şeklinde algılanmış ve bu manalarıyla ezdâddan kabul edilmiştir. Ancak Ebü't-Ṭayyib'e göre bu cümlede, **مَا اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنْوُءُ بِالْغُصْبَةِ** “...anahtarları, güçlü bir gruba ağır geliyordu...”⁹⁰ ayetindeki manaya benzer bir durum söz konusudur. Yani aslında ayetteki mana **مَا اِنَّ اَلْغُصْبَةَ لَتَنْوُءُ بِمَفَاتِحِهِ** “topluluk, onun (hazinesinin) anahtarlarını zorla kaldırıyordu” şeklindedir.⁹¹ Yani Ebü't-Ṭayyib'e göre **نَاءِ** fiili ezdâddan değildir. Sadece cümle içindeki kelimelerin yerlerinin değişmesi sebebiyle anlamda meydana gelen farklılıklar, kelimenin ezdâddan sayılmasına sebep olmuştur.

SONUÇ

Bir kelimenin birbirine zıt iki manaya gelmesi olarak nitelenen ezdâd kavramına dair en açık tanımın Ebü't-Ṭayyib tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. O, yapmış olduğu tanımla muhalif ile zıt kelimeler arasındaki ince ayrıma işaret etmiş ve ezdâd kavramını daha anlaşılır hale getirmiştir. Arap dilinde ezdâdın varlığı hakkında, reddedenler ve kabul edenler olmak üzere iki yönelimin olduğu görülmektedir. Kabul edenler ise sayısı konusunda ihtilafa düşmekte, bir kısmı bu rakamı dört yüzlere çıkarırken, diğer bir kısmı ise zikredilen sayıyı abartılı bulmakta ve yirmiden fazla olmadığını ifade etmektedir.

Dilbilimciler, bir kelimenin vaz edilmesinde ezdâdın asıl olmadığı konusunda hem fikirdirler. Ancak çeşitli gerekçelerle dilde bir kelime birbirine zıt iki manaya gelebilmektedir. Bunlar lehçe farklılığı, dilde meydana gelen değişimler, psikolojik ve toplumsal gerekçeler, sarftan kaynaklanan bazı nedenler, asılları farklı iki kelimenin birleşerek tek kelime olması ve belâğî etkenlerdir.

Her âlim, ezdâdın oluşumu sürecindeki bu gerekçelerin tamamını kabul etmemekte, böylece ezdâdın sayısı hakkında ihtilaf ortaya çıkmaktadır. Ebü't-Ṭayyib, lehçe ve vezin farklılığından kaynaklanan ezdâdı kabul etmiştir. Ancak o, kendinden önceki bazı âlimlerin, ezdâddan olmayan kelimeleri ezdâddan saymakla hata ettiklerini belirterek, ezdâd hakkında yazmış olduğu eserinin sonuna ilave ettiği zeyilde bu hataları dört başlık altında toplayarak, gerekçelerini izah etmiştir.

Müellif, dört başlık altında incelediği “ezdâddan sayılan ancak ezdâddan olmayan kelimeleri” eserinin sonunda zikretme gerekçesini, “bu kelimelerden habersiz olduğunun düşünülmemesi”

⁸⁸ Âl Yâsîn, el-Ezdâd, 212.

⁸⁹ Ebü't-Ṭayyib, Kitâbü'l-Ezdâd, 456.

⁹⁰ el-Kasas 28/76.

⁹¹ Ebü't-Ṭayyib, Kitâbü'l-Ezdâd, 456.

şeklinde izah etmiştir. Dolayısıyla müellif bu ameliyesiyle hem kendinden önceki âlimlerin yapmış olduğu bir hatayı düzeltmiş, hem de bu kelimelerden haberdar olduğunu ortaya koyarak, konuya hâkimiyetini gözler önüne sermiştir. Müellif, ezdâda dair en anlaşılır tanımı yaptığı gibi "ezdâd ne değildir?" sorusuna da cevap olacak bu ilaveyle, kavramın zihinlerde daha da netleşmesini sağlamıştır.

Ezdâdın sınırının geniş tutulması dil âlimleri tarafından istenen bir durum değildir. Bu sebeple Arapçadaki ezdâd sayısını yüksek tutan âlimlerin bu tutumları birçok dilci tarafından eleştirilmiştir. Onlara göre ezdâddan olan kelimelerin bir dilde fazla olması, dilin tabiatına aykırıdır. Çünkü dil, kişilerin birbiriyle anlaşabilmesi için bir vasıtaadır. Ezdâdın dilde varlığının onun için bir kusur olduğu öncülünden hareketle, morfolojik bazı değişiklikler sebebiyle aslında iki farklı kelime olan bir kelimenin ezdâddan kabul edilmesi, ezdâdın tanımına da uymamaktadır. Ebū't-Ṭayyib'in *Kitâbu'l-Ezdâd*'ın sonuna ilave ettiği bu zeyl ile ezdâddan sayılan bazı kelimelerin aslında ezdâddan olmadığını belirtmesi yerinde bir tespittir. Müellifin ezdâddan saymadığı ilk iki gruba giren kelimeler (ecvef fiil olup, iftiâl babından ism-i fâil ve ism-i mefulleri aynı şekilde gelen; mudaaf fiil olup ism-i fâil ve ism-i mefulleri idğam sebebiyle aynı yapıda gelen kelimeler) asılları itibarıyla iki farklı kelimedir. Bu rastlantı, kelimenin ezdâddan olmasını gerektirmemelidir. Üçüncü grupta yer alan (mecâzî manada kullanılan ve sebebi ile müsemma olduğu için ezdâddan sayılan) kelimeler ile dördüncü grupta zikredilen (Arapların manayı ters çevirerek kullanmaları sebebiyle ezdâddan kabul edilen) kelimelerin ezdâddan sayılması, oldukça zorlama yorumlar olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- 'Accâc, 'Abdullah b. Rube b. Lebîd. *Dîvânü'l-'Accâc*. Thk. Abdulhâfiz es-Saṭlî. Şam: Mektebetu atlîs, 1971.
- Âl Yâsîn, Muḥammed Hüseyn. *el-Ezdâd fi'l-luğa*. Bağdat: Matbaatü'l-meârif, 1394/1974.
- Arpa, Abdulmuttalip. "Arap Dilinde Bir Çokanlamlılık Türü: Ezdâd". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1-2 (2010): 9- 34.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Ḥizanetü'l-edeb ve lubbu lubâb lisâni'l-'Arab*. Thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-hancı, ts.
- Butrus, Antonyus. *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-ezdâd*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2003.
- Cevherî, İsmâil b. Ḥammâd el-Cevherî. *es-Siḥâh*. Thk. Aḥmed 'Abdulğafûr 'Âttâr. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1399/1979.
- Çelebi, Muḥarrem. "Ezdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 47- 48. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebū't-Ṭayyib el- Luğavî. *Kitâbü'l-Ezdâd fi kelâmi'l-'Arab*. Thk. İzzet Hasan. Dimeşk: el-Mecmeü'l-ilmiyyi'l-'Arabî, 1996.
- Enîs, İbrahim. *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye*. İskenderiyye: Dâru'l-fikri'l'Arabî, 1999.
- Esfehânî, Ebū'l-Ferec 'Ali b. el-Ḥüseyn. *Kitâbü'l-Egânî*. Thk. İḥsân 'Abbâs, İbrahim es-Seâfîn, Bekr 'Abbâs. 3. Baskı. Beyrût: Dâru Sader, 1429/2008.
- Haffner, August. *Şelâsetu kutubin fi'l-ezdâd: li'l-Asmaî' ve li's-Sicistânî ve li İbnü's-Sikkî*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Kâşûlikiyye, 1912.
- Halil b. Ahmed, Ebū Abderrâhmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. 'Abdulḥamîd Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2003.
- Ḥuṭay'e, Ebū Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-'Absî el-Ḥuṭay'e. *Dîvânü'l-Ḥuṭay'e bi rivâyeti ve şerhi İbn Sikkî*. Tevîb: Müfid Muḥammed Kumeyyhe. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1413/1993.
- Hüzelî, Ebū Züeyb. *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*. Kahire: Dâru'l- kütübi'l-Mısriyye, 1385/1965.

988 | Ayşe Meydanoğlu. Kitâbü'l-Ezdâd Özelinde Ebü't-Ṭayyib el-Luğavî'nin Ezdâd ...

- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen. "Azr". *Kitâbü'l-Cemhere*. Thk. Remzi Münir B'alebekî. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Faḍl Cemâlüddîn b. Manzûr Muḥammed b. Mükerrerem b. 'Ali b. Aḥmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u Sader, 1994.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Kâsım b. Muḥammed. *Kitâbü'l-Ezdâd*. thk. Muḥammed Ebü'l-Faḍl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Eşîr el-Cezerî, Mecduddîn Ebü's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muḥammed. *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîş ve'l-eşer*. Dimeşk: Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000.
- İbnü'ş-Şecerî, Ebü's-Sa'âdât Ziyâüddîn Hibetullah b. 'Alî b. Muḥammed b. Ḥamza el-Hâşimî el-'Alevî. *Muḥtârâtu İbni'ş-Şecerî*. Thk. 'Ali Muḥammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1412/1992.
- Ka'b b. Zühayr b. Rebî'a. *Dîvânu Ka'b b. Zühayr*. thk. Ebû S'aîd el-Hasen b. el-Hüseyn el-Askerî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, 1414/1994.
- Kavak, Fadime. "Arap Dilinde Ezdâd Olgusu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012): 121- 139.
- Ḳutrub, Ebû 'Ali Muḥammed b. el-Müstenîr b. Aḥmed. *Kitâbü'l-Ezdâd*. thk. Hannâ Haddâd. Riyad: Dâru'l-'ulûm, 1405/1984.
- Özkan, Halit. "Vâil. b. Ḥucr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 452. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Ḳanber. *el-Kitâb*. Thk. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hancı 1408/1988.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muḥammed. *el-Muzhir fi 'ulumi'l-luğa ve envâiha*. Thk. Ahmed Câd el-Mevlâ Bek vd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Arabiyye 1406/1986.
- Şemmâh, Ebû Sa'de eş-Şemmâh b. Dırâr b. Hermele. *Divânü'ş-Şemmâh b. Dırâr ez-Zübyânî*. Thk. Selahuddin el-Hâdî. Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1388/1968.
- Zebîdî, Muḥammed Murtażâ el-Ḥüseyn. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Thk. Mustafa 'Acâzî. Kuveyt: Mekebetü'l-ḥükûmeti'l-Kuveyt 1389/1969.
- Zemaşşerî, Cârullâh Maḥmud b. Ömer. *el-Fâiḳ fi ğarîbi'l-hadîş*. Thk. Muḥammed Ebü'l-Faḍl İbrahim, 'Ali Muḥammed el-Bicâvî, 2. Baskı, Kahire: 1364/1945.
- Zevzenî, Ebû 'Abdillâh el-Ḥüseyn b. Aḥmed. *Şerhü'l-Mu'allakâti's-Seb'*. Beyrut: Dâru'l-'alemiyye, 1413/1992.